

FEKETE PÉTER

A FÖLDRAJZI NEVEK VÁLTOZÁSA HÍSZASZÖLŐSÖN

A földrajzi nevek állandóságának, változásának, elmúlásának vizsgálata éppen olyan fontos feladata a kutatásnak, mint a nevek keletkezése. A nevek egy részének keletkezési ideje igen messze korba nyúlik vissza, mások pedig szemünk láttára keletkeznek és múlnak el. A jövőendő kutatás feladatának tekinti annak a vizsgálatát, milyen névtípus az állandóbb, melyik változik vagy múlik el hamarabb, mik a változásnak vagy az elmúlásnak a feltételei, okai, törvényszerűségei, az egyes okok milyen változást idéznek elő a névben (LŐRINCZE, Földrajzi nevek élete. MNy. XIII. 3--25). A nevek változására hívja fel a figyelmet KÁLMÁN BÉLA is, hangoztatva a nyelvi közösség változását, az ember ún. természetátalakító szerepét (A nevek világa. Bp., 1967. 187--188.) INCZEFI GÉZA A földrajzi nevek névélettana címen foglalkozik a földrajzi nevek változásának kérdésével (Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Budapest, 1970. 52--71). A földrajzi nevek változásával is kapcsolatos SEBESTYÉN ÁRPÁDNak a Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciáján az élőnyelvi földrajzi nevekkal kapcsolatban kifejtett véleménye (Egy és más az élő dőlőnévanyagról. Névtudományi vizsgálatok. 1960. 82--85).

LŐRINCZE LAJOS idézett művében a nevek változását vizsgáló kutatásnak három szempontot ajánl. Szerinte vizsgálni kell a tájváltozást, az ember (birtokos, lakosság) változását, az ember és a táj közti kapcsolat változását mint a névváltozás okait, továbbá ezeken belül a változások módjait és formáit: a név elmúlását, a név hangalakjában bekövetkező változást, a jelentésváltozást, a jelölésváltozást stb. (i. m. 20). SEBESTYÉN ÁRPÁD a terület és a lakosság kapcsolatának intenzitása oldaláról közelíti meg az élő névanyagot, s közben olyan tényeket sorol fel, amelyek a nevek továbbélése, változása, kihalása szempontjából rendkívül fontosak, nélkülük ebben a kérdésben nem lehet előbbre jutni (vö. i. m.

83--84). Talán ide kívánczik még KÁZMÉR MIKLÓSNak az a véleménye is, hogy a földrajzi nevek közötti minőségi különbséget funkciójukban kell keresni (KÁZMÉR, A földrajzi nevek egyik elméleti kérdéséhez. Névtudományi vizsgálatok. 1960. 88). KÁZMÉR megjegyzése DEME LÁSZLÓnak szánt válasza volt arra, hogy minőségi különbség van a dűlőnevek, valamint a helység-, víz- és hegységnevek között. KÁZMÉR a funkció szempontjából teljes értékű tulajdonneveknek tartja a határneveket (i. m. 86--87). Úgy gondolom, hogy a földrajzi nevek változásának vizsgálatakor ennek a funkciónak, a funkció változásának vizsgálatát sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Tiszaszőlős összegyűjtött földrajzi neveinek felhasználásával, az adatközlőktől szerzett ismeretek alapján, a különböző szakirodalom segítségével igyekeztem a faluban a nevek változását nyomon követni. Tapasztalataimat -- a teljesség igénye nélkül -- az alábbiakban rögzítem.

A lakosság egyes rétegeinek névismereite lényegesen különbözik egymástól. A névismeret elsősorban az emberek korától, a korábbi foglalkozásától függ, de nem lehet említés nélkül hagyni még néhány más lényezőt sem (a határnak hány tájrészén volt a földje, az egyének a szerepe a faluközösség életében: esküdt ember, bíró, falusi kisbíró stb.; barátsági, rokon kapcsolatok stb.). Legtöbb nevet azok a nem nagy földterülettel rendelkező középparasztok ismernek, akik kevés földjük mellett mindig béreltek a határ különböző részein, eljártak fogattal dolgozni az iga nélküli kisebb és nagyobb birtokkal rendelkezők földjeire, fuvarát vállaltak stb. A nagy rokonsági és barátsági kapcsolatok úgy játszanak szerepet, hogy divatos volt kalákában dolgozni, egymást segíteni, másrészt a falusi társas élet korábban intenzívebb volt a mainál. Vasárnaponként, ünnepeken, disznótorok, keresztelők, lakodalmak alkalmával beszédtema volt a föld, a határ, a termelés, s ez a nevek ismeretét, terjedését, fennmaradását segítette.

INCZEFI GÉZA a névismeretben különbséget tesz a telekkönyvben rögzített hivatalos nevek és a szójhagyományban élő határrésznevek között. Makkó környékén a falunak valamennyi helybeli lakója ismeri a település határának hivatalos dűlőneveit, ezeket a neveket használják, és lokalizálni is tudják. Ezzel szemben a szójhagyományban élő határrésznevek ismerete nem ilyen általános (INCZEFI, i. m. 52--53). Tiszaszőlősre vonatkozóan ezt nem lehet így általánosan kijelenteni. Az kétségtelen, hogy a hivata-

los nevek nagyobb részét itt is ismerik, de számos nevet lehet felsorolni arra vonatkozóan, hogy a lakosságnak csak az a rétege ismeri, amelyiknek azon a tájrészen volt földje. A dűlő köznevet még az ismert hivatalos nevekben is legfeljebb csak akkor használták s használják, ha a megkülönböztető eleme személynév, valamint a Szőlő kisebb dűlőinek elnevezésére (Első-dűlő stb.). A hivatalos nevek közül azokat ismerik általánosan, amelyek a népi névadás termékei, vagy amelyek a határnak legfontosabb részei, valamilyen szempontból jelentős szerepet töltenek vagy töltek be a lakosság életében (jó termőföldek, nagy területek, sok ember került velük kapcsolatba stb.). Az a valószínű, hogy ezek a nevek akkor is általánosan ismertek lennének, ha a hivatalos iratban nem szerepelnének. Az nem kétséges, hogy a nevek fennmaradására, esetleg terjedésére nézve kedvező, ha írásba foglalják, a hivatal is terjeszti, de a régebbi korokra nézve a szerepét nem lehet eltúlozni. A hivatal befolyása a korábbiakban kisebb volt a mainál. Öröklés, birtokpercek, adás-vétel kapcsán, esetleg adózáskor találkoztak vele, de egymás között akkor is a szájhagyományból ismert nevet használták, nem sokat adtak a hivatalra, amellyel ilyen szempontból különben is a lakosság kisebb részének volt kapcsolata.

A falumban szerzett tapasztalatok SEBESTYÉN ÁRPÁDOT igazolják abban, hogy amint az egyén szókincese csak hányada a nyelv szókincsének, éppen úgy a faluközösség tagjai is csak egy-egy nem teljesen azonos részét ismerik a falu kollektív tudatában meglévő helynévanyagnak (i. m. 84). Csak néhány olyan embert találtam, aki részletesebben ismerte a határ neveit (azok sem mindet), s ezek olyan emberek voltak, akik életük alakulása következtében a határ minden tájrészével kapcsolatba kerültek. Részes munkásként különböző gazdáknál dolgoztak (egynél-egynél egyfolytában több évig is), volt, aki híres orvvadász hírében állt.

Megfigyelésem szerint nagyon kicsi azoknak a neveknek a száma is, amelyeket mindenki, illetve a túlnyomó többség ismer. Ezek mind nagy területű tájrészek vagy belterületi nevek: Aranyos, Aszó /igen régi név, már az 1500-as években megtalálható, Csú, Pünkösdtő, Sirok /már 1256-ban ismerték (GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. 137), Domaháza (falu volt), Döglött, Felső-föld, Gellért, Gyep, Nóborda, Oszkár, Páncélos, Rókás, Sulymos, Sziget, Szőlő, Temető, Tisza, Tisza-gát, Tó, Iopáncs, Újsor, Vadas. Az ismeretet befolyásoló

tényezőként ezeknél a neveknél első helyen kell említeni a tájrésznek a falu gazdasági életében betöltött fontos szerepét.

Az Aranyos, Aszó, Csú, Domaháza, Uszikár, Páncólos, Rókás a határ legtávolabb eső területei, mégis általánosan ismertek. Az Aszó, Csú, Domaháza, Gellért, Uszikár, Sulymos urasági birtok volt, ennek ellenére közismert. Az egy táblában levő hatalmas határrész nevei ezek, ennek alapján érthető közismertségük.

Akkor még a távolság is kedvezett egyes esetekben a fennmaradásnak. Sok kiserbernek volt ott földje, a távolság úgy jelentkezett, mint kedvezőtlen adottság, korán kellett kelni, elfáradtak, mire kiérték, csak késő este értek haza, az asszonyoknak nyári időben, aratáskor messze kellett vinni az ételt, nem lehetett a gyerekekre bízni az étel kivitelét stb. Ez mind olyan tényező, amely beszédtema volt a lakosság között. Mindez azt bizonyítja, hogy a távolság nem mindenütt és nem minden esetben akadályozza a név közismertségét. A falu közelében levő neveknél a település közelsége Szőlösön is lényeges, segíti a név fennmaradását.

A Heves Megyei Levéltárban őrzött régi térképek, tagosítási, arányosítási, legelőelkülönítési, úrbérrendezési stb. ügyiratok arról tanúskodnak, hogy a szőlősi határ vizes és száraz területeit nagyon sok névvel különböztették meg egymástól. A térképek egy része rendezés előtti, más része rendezés utáni. A tagosítás az ősi birtokállapotot megszüntette. A régi dűlők helyébe más formájú, kevesebb számú dűlő lépett. A tagosítási munkálatok a régi állapot felvételével kezdődtek, s a tagosítás előtti térkép a régi állapotot mutatja. A tagosítás után is térkép készült, amelyen a mérnök gyakran számokkal jelzi az új dűlőket vagy pedig elnevezi, de nem a régi névvel (vö. GYÖRFFY ISTVÁN, MNy. XXIV. 361.). Számos névben nyomon lehet kísérni ezt a dűlőváltozást a faluban is. A Csonka-dűlő, Csúcs-dűlő, Határbeli, Rövid-dűlő stb. mind ennek az emlékei. A tapasztalat azonban azt is mutatja, hogy ezek a nevek, legalábbis a neveknek egy része a tagosítás után még tovább élt. Még most is van pl., aki a Rövid-dűlő helyét meg tudja határozni. A régi vizes területeken kialakított szántóföldek régi neveit még szántóföldként is sokáig tovább használták, nem egy közülük ma is él. A tagosítással együtt járó vízszabályozás azt is jelentette, hogy az addig nádat, halat, legelőt adó területek termővé váltak. Ez azzal járt, hogy a tájrész fontossága nem csökkent,

hanem még fokozódott. Ennek következménye lett a név továbbélése, majd a megváltozott körülmények következtében lassú módosulása, változása s egyeseknek a későbbi kihalása.

Tiszaszőlősön legfeltűnőbben ez abban nyilvánul meg, hogy a Ló, ér, helyébe sok esetben a fenék, majd a lapos lépett (l. később).

Mindezek azt mutatják, hogy a nevek változását csak szorosan annak a faluközösségnek életével, életének alakulásával lehet vizsgálni, amelyik ott él, élt és munkálkodik, amelyik a változásnak közvetlen szemlélője, vagy a változásnak előidézője, elindítója volt. Ez az a pont, amit SEBESTYÉN ÁRPÁD a terület és a lakosság kapcsolata intenzitásának nevez (i. m. 84). Ez az intenzitás azonban koronként változik. SEBESTYÉN ÁRPÁD idézett művében arról is tájékoztat, hogy az 1945 óta lefolyt hatalmas változás következtében a régi névanyag tekintélyes része feledésbe merült, ugyanakkor számos új név is keletkezett. A tájékozódásra ma is szükség van. A földek művelése sokkal belterjesebbé vált, a lakosság és a határ kapcsolata még intenzívebb lett. A tapasztalat azt mutatja, hogy új nevek az utóbbi időkben is keletkeztek. A nevek szaporodását idézi elő a tájismeret bővülése (i. m. 82). Ez megfigyelhető Tiszaszőlősön is. Egy 1930-as évek végén elárverezettett nagybirtok régi neve mellett (Keresztgát) megjelenik az új név a régi tulajdonos nevével (Levente-föld). Az ún. zsidótörvény szellemében kiosztott földek elnevezésére feltűnik az Üstreicher-föld (Osztréher-föld), a Klein-föld név. Az Üstreicher-föld ugyanakkor egészen rövid életű volt, mindössze 5--10 évig használták. Helyette a régi nevét vették újra elő (Csú, Csú eleje, Csú hátulja, Oszkár stb.). A földosztáskor még több hasonló név is keletkezett (Bobory-föld stb.). Nem soroltam fel mindazokat a neveket, amelyek a SEBESTYÉN ÁRPÁD által megállapított változást a mi falunkban is igazolják, bizonyítására csak néhány példát említettem.

Az intenzitás igazán nagy azonban Tiszaszőlősön az úrbérrendezés és a vele egyidőben történő vízszabályozás idején volt. A művelés alá fogás következménye lett a nevek nagymértékű elterjedése, később új nevek keletkezése. Az új és a régi sokáig együtt élt, majd az egyik vált általánossá, a másik kihalt. Arra is számos példa van, hogy a tájváltozással mind a kettő, esetleg több is kihalt (l. később). A falu életében olyan nagy változás a nevek szempontjából még az 1945-ös földosztás sem volt,

mint az úrbérrendezés és a vízszabályozás. Ennek következménye, hogy keletkeztek ugyan új nevek egészen a legújabb időkig, a termelészövetkezet megalakulásáig, de összességükben, a vízszabályozás, a művelés alá fogás idején meglevő gazdag névanyaghoz viszonyítva, a nevek száma csökkent. A víznevek tekintélyes része kihalt, de ez a jellemző a térszínforma-nevekre is. Az Aranyos név eredetileg a Tisza közvetlen közelében levő kis területet jelölte, ma már egy nagy határrésznek összefoglaló neve, mellette egyre jobban visszaszorult az Aranyosi-kaszáló, Aranyosi-fenek, Aranyosi-erdő stb. név, kihalt az ugyanezen a tájrészen lévő Iáglát, illetve Iáglás is, mivel a névadás alapjául szolgáló, különböző vizek által kisebb háttérre tagolt tájrész is eltűnt. A Ió művelés alá fogásával a mellette levő Farkas-sziget egy részének a neve is Ió lett.

Nem lehet említés nélkül hagyni a kornak szemléletet alakító szerepét. A tiszaszőlősi példa azt is igazolja, hogy az a szoros kapcsolat a táj és az ember között, amelyik még a felszabadulás utáni időkben is megtalálható volt, ma már nem erősödik, hanem egyre gyengül. A faluban már nem lehet általánosnak minősíteni a tájismeret bővülését. A régebbi korban az ember jobban együtt élt a tájjal. A föld mindent jelentett a számára. A Felső-föld a jobbágnak a szántót, a rét a kaszálót és legelőt, a nád az építkezéshez szükséges anyagot, a tüzelőt, a víz a halat, sulymot stb. A vízszabályozás után még inkább a kenyeret jelentette. Reggeltől késő estig a határban töltötte minden idejét. A fenék, a hajlat védte a széltől, ahol a lovát etethette, ahova ebéd időben ő is elhúzódhatott stb. Minden talpalatnyi földhöz ragaszkodott. Ismeretesek azok a perlekedések, amelyek sokszor egy-egy barázda elszántásáért évekig folytak. Mindennek a következménye, hogy szüksége volt a névre is.

Ez a ragaszkodás ma már nem figyelhető meg. A fiatalság számára nem azt jelenti a föld, mint az idősebb embereknek. Egy részük el is megy a faluból, más részük otthon vállal ipari jellegű munkát. A gépi műveléssel teljesen eltűnnek a fenekek, a hajlatok, a jelentőségüket pedig egyébként is elveszítették.

A változott szemlélet kedvez az új jelölési mód terjedésének. Szőlő-szőn a termelészövetkezet nyilvántartásában a nagyobb határrészek kezdőbetűi számokkal együtt szerepelnek. A Felső-föld megnevezés F. Ez a fajta nyilvántartás csak az egész nagy határrészekre terjed ki, a kisebbeknek

még a kezdőbetűiket sem használják, csupán egy szám áll a jelölésükre a nagy határrész nevének kezdőbetűjéhez kapcsolva. A régi értelemben vett kapcsolat csak a zártkertnek minősített Szőlőben található meg, s ott minden régi név elevenen él (Első-dűlő, Középső-dűlő, Hátulsó-dűlő).

A faluban fellelhető 484 (élő és levéltári) névből az ismertetett elvek alapján 262 név az élő, de általánosan ismertnek csupán 94 tekinthető. Ebből 68 külterületi, 26 belterületi név.

Az általánosan ismert nevek a belterületen: Szövetkezet köz, Kereszt út, Köves út, Jegyző-kert, Jegyző köz, Vadas, Liget, Csireülés, Csirezug, Salétrom-kút, Fúrott-kút, Kakas kút, Csorda járás, Csürhe járás, Temető, Zsidó-temető, Újsor, Topáncs, Petykér, Szobor tér (de inkább Szobor), Templom-kert, Nóborda, Kis köz, Piaci-kút, Jóvér-műhely, Fényes. Ezekből a nevekből a Fényes kivételével hiányoznak a hivatalos belterületi nevek.

Jellemző, hogy egy kivételével (Fényes) a felsorolt belterületi név népi elnevezés. Az 1940-es évek hivatalos névadása egyet sem vett át közülük, hanem az általános szokás szerint a nemzeti múltnak (irodalom, történelem), a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő alakjainak, három 1919-ben kivégzett falubeli kommunistának s elvont szimbolikus fogalmaknak a nevét választotta (Petőfi Sándor utca, Zrínyi Miklós utca, Lenin utca, Béke utca stb.).

A hivatalos nevek nem közismertek. Levelek postai címezésében, hivatalos iratokban használják ugyan, de az egymás közötti mindennapi érintkezésben nem. Ezeket a neveket jóformán csak az utcában lakók meg a hivatalos emberek ismerik, a falu közössége nem is tudja minden esetben azonosítani őket. Az ilyen új típusú személynévi hivatalos utcanévek száma a faluban 35.

A hivatalos nevek között azonban van egy viszonylag nem régi keletkezésű (1960-as évek), mindenki által ismert és használt név: Fényes. A termelészövetkezet által létrehozott vendéglő és szórakozóhely. A különböző kulturális versenyek színhelye is.

A falubeli tájékozódást elsősorban ma is a régi népi nevek szolgálják. Ezek jó része már nem az eredeti funkciót jelöli. A Jóvér-műhely által jelölt egykori kovácsműhelynek nyoma sincs, a mester is régen meghalt, a mai fiatalok már nem is ismerték, a Jegyző-kert is egészen más célt szolgál, a Csirezug nem zug, nem beszögellés, régen eltűntek a név-

adó, az elődök által jól ismert úgy nevezett vízcisirkék, a Kakas-kút sincs meg, a névadónak, a rézkekassal díszített Kakas-malomnak is csak az emléke él stb.

Ezeket a neveket az ősöktől örökölték. Az új hivatalos neveket nem indokolta semmiféle változás, amit a falu lakói saját maguk tapasztaltak, átéltek volna, mint ahogy az a külterület esetében történt, ezért nem is használják.

Külterületi nevek: Part alja, Tó, Kis-Tó, Pünkösd-tó, Tisza-gát, Gát-órház, Domaházi-szőlő, Domaháza, Füredi út, Határ-fenek, Határ-hát, Rét, Csákány-szeg, Tó-hát, Kender-föld, Csontos, Csontos-lapos, Gyep, Csorda-Gyep, Első-dűlő, Középső-dűlő, Hátulsó-dűlő, Szőlő, Nagy-Szőlő, Sásas-lapos, Sásas-kút, Bobory-föld, Felső-föld, Rókás, Rókás-lapos, Szilvölgy, Bánó tanya, Páncélos, Igari út, Tajbok-hát, Tajbok-lapos, Aszó, Kis-Aszó, Nagy-Aszó, Alsó-rét, Gellért, Gellért-lapos, Tarján, Sirok, Sirok-lapos, Nagy-fok, Derzsi út, Csú, Porong, Oszkár, Ükör-tó, Döglött, Keresztgát, Kis-fok, Borjú-sziget, Sziget-szőlő, Kotú, Gyömölcsös, Duna-kunyhó, Pap ere, Tisza, Sulymos, Sulymos-zug, Sziget, Aranyos, Lapály, Kubik.

A 92 név az egész névanyagnak 19 %-a, az élő neveknek 35,11 %-a.

A 484 név 114 alapelemmel fordul elő. Az alapelemek közül 49 alapelem 167 névben megkülönböztető funkcióban is megtalálható. A 430 megkülönböztető elem közül 131 önálló földrajzi névből vált megkülönböztető elemmé, ún. másodlagos megkülönböztető elem. A példák arra is utalnak, amit SE-BESTYÉN ÁRPÁD úgy fogalmaz meg, hogy a már meglévő névanyag bizonyos fókig megszabja az új elemek létrejöttének módját (i. m. 83). Az új elnevezésre a már meglévő névanyagot használják fel valamilyen módon.

A nevek változásának okaként Tizzaszőlősön is megtalálható a tájváltozás, a birtokosváltozás, az ember és a táj kapcsolatának megváltozása, megfigyelhető a név kihalása, a névelváltozás, a jelöléstágulás, jelölésszűkülés, a jelölésátvitel.

A Tizzaszőlősön végbement névváltozásnak túlnyomó része a tájváltozással függ össze. Különösen nagy hatással volt a névváltozásra a vízsabályozás, az egész határnak művelés alá fogása. A vízrajzi neveknek már csa 32,77 %-a él, 67,22 %-a kihalt. A műveléssel szoros összefüggésben kell vizsgálnunk a térszínforma-nevek alakulását is. Évtizedek alatt

a műveléssel a térszínforma is változott, s ez kedvezett a nevek elsorvadásának.

A vízszabályozás, az úrbérrendezés előtt a falu határának csak körülbelül 1/3-a volt szántó, a 2/3 rész legelő, kaszáló, tó, vízjárta terület. A művelés alá fogás azt jelentette, hogy az egész határt termővé változtatták. Csupán egy, a falu határához mértén kis területet hagytak meg közlegelőnek. A vizek levezetése, a fokok, erek, fertők kiszáradása következtében megjelent a fenek, hát, lapos stb. A régi tó, ér, kaszáló felszántása, a tópart és a régi tó, illetve később tófenék évről évre történő egybeszántása nyomán a szintbeli különbség egyre kisebb lett. A tóra előbb a fenek, később egy-egy enyhe hajlat emlékeztetett. A ma is meglévő Ióhát és Ió neveket vizsgálva pl. nem, vagy alig észrevehető a szintbeli különbség. Ez is inkább csak akkor, ha az adatközlők emlékeztetnek rá. Általában ez a jellemző más nevek esetében is. Máskor semmiféle nyoma sem látható a régi állapotnak, a vizeket, erdőket, zugokat stb. csak a térképek segítségével lehet lokalizálni, ismét más esetben pedig még ilyen lokalizálás is lehetetlen. Az ér, fok, lapos köznévként ma nem is használatos, csak a nevekben él.

A térszínforma-neveknek ma már csak 40,67 %-a él, kihalt 59,33 %. A vízrajzi és térszínforma-nevek száma összesen 237, a névanyagnak 48,96 %-a. Ma csak 87 név, a vízrajzi- és térszínforma neveknek 36,70 %-a él. Ez az egész névanyagnak 17,89 %-a, a ma élő neveknek 33,20 %-a. A táj változásának következménye az lett, hogy a közel 50 %-os arány (vízrajzi nevek, térszínforma-nevek) 33,20 %-ra csökkent.

Az eredetileg 16 ér alapelemű névből pl. 11, a 11 fenék alapelemű névből 4, a 10 fokból 7, a 11 szigetből 6, a 30 tóból 25 név halt ki. A 119 vízrajzi névből kihalt 80, a 118 térszínforma-névből 70, a 60 gazdálkodástörténeti névből 29, a 27 növényzeti gyűjtőnévből 10, a 29 műtárgy-névből 12. A ma még élő 5 külterületi ér alapelemű név mindegyike szántó, a sziget közül 1 jelöl ma is szigetet, a tó közül egy sem tó.

A tájváltozás következménye volt tehát a térszínforma-nevek nagyszámú kihalása is. A határrendezéssel eltűntek a dűlők keskeny nyúlványai, velük kihalt az 5 farok alapelemű név. A vízből kiemelkedő hátaik jobban szembeötlők, mint a szántóföldek domborulatai. A 26 hát alapelemű névből 16 kihalt. A nevek egy részében szerepet játszhatott ugyan a birtokosvál-

tozás is (Uracs-hát, Taskó-hát stb.), de túlnyomó többségben a tájváltozás az oka a kihalásnak. A tó, fenék helyét a lapos foglalta el. Egy ideig vizes legelőt jelentett. Később a kiszáradás után felszántották, aminek eredménye, hogy a 29 lapos alapelemű névből 12 kihalt. A régi lét művelhetővé vált, megszűntek a nagy területű kaszálók, vele kihaltak a ráta alapelemű nevek.

A csárdák, kocsmák neve elpusztult az épülettel együtt (9 kocsmá, 1 csárda).

Az a tapasztalat, hogy az ún. jelentés nélküli nevekre a kihalás nem jellemző olyan általánosan, mint azokra a nevekre, amelyekben a nevek és a jelölt táj között szoros tartalmi összefüggés van. Túléltek a változásokot a Busznyák, Gellért, Iarján, Nóborda, Sirok, Lód, Uzskár, Iajbok stb.

Külön is említésre méltók a közlekedés céljára szolgáló nevek. A 81 névből 35 a hivatalos név. Ezek friss alakulások, a hivatal alkotásai, ezért élőknek kell tekinteni ugyan, de nem általánosan ismertek és használtak, így az összevetésből kihagyom őket. A leszámításukkal maradt 45 névből ma is él 34. Ez a régi neveknek 73,91 %-a. A 12 kihalt névből a tájváltozással függ össze a Gellért-gát, Határ-út, Pap ere-gát eltűnése. A tájváltozással együtt a birtokosváltozás is szerepet játszhatott a Darvas út, Györgyei-gát, Holittcher gátja kihalásában. Nemcsak a táj alakult át, ezekre a birtokosokra nem is emlékeznek az adatközlők.

Csupán néhány jellemzőbb alapelem és típus számadatát számdékoztam felidézni annak érzékeltetésére, hogy Szőlösön is különböző mozzanatok játszottak szerepet, de a névkihalás általános okozója elsősorban a tájváltozás volt.

A tájváltozással, birtokosváltozással vagy éppen az ember szemléletének alakulásával, a tájrész fontosságának előtérbe kerülésével stb. a név is megváltozhat. Kihalhat a név teljes egészében úgy, hogy más név nem is kerül a helyébe, máskor a megváltozott körülményeknek megfelelően az eredeti név módosul valamilyen formában, vagy éppen a régi név helyén egy új név jelenik meg.

A következőkben a teljesség igénye nélkül -- olyan neveket sorolok fel, amelyekkel valamilyen módosulás vagy változás történt. A változás szerteágazó, oka a legtöbb esetben a tájváltozás és a tájrész más-más

szempontú elnevezése. A kettő sok esetben összefügg egymással. Tapasztalható, hogy több névnek ma sem egyöntetű a használata, hanem változatok élnek a lakosság ajkán. A korábbi években ez a minál is jobban megfigyelhető volt. A történeti adatok szép számmal párhuzamos megnevezéseket is sejtetnek. Az alábbiakban nemcsak a ma használatos változatokat mutatom be, hanem az egyidejű vagy néhány évi különbségű levéltári adatok alapján a régi változatokat is számba veszem. Ezzel -- a történeti adatok segítségével -- a nevek időbeli változatos alakulását is érzékeltetni tudom.

A példák azt mutatják, hogy a közzavak változásához hasonlóan a földrajzi nevek alakulása sem egyöntetű, az új nyelvi forma megjelenésével a régi típus is tovább él még hosszú ideig. A régebbi adatoknál közzöm az évszámot is, a csak ma élőknel ez hiányzik. A kihalt nevek előtt a szokásos + jelet használom a kihalás érzékeltetésére, a ma is élőket a mai helyesírással írom, az azonos objektumra vonatkozás jelölésére az összetartozó neveket pontosvessző közé teszem.

Néhány névben a hosszú és rövid magánhangzós változatok élnek vagy éltek egymás mellett: rampa, rámpa; fenek, fenék; + Szartos (1859), + Szártos (1763); + Táglát hát (1863), + Taglat hát (1863), + Táglás hát (1863), + Taglás hát (1865).

Mássalhangzós változatoka keveset találtunk: Innekső-dűllő, Innenső-dűllő; Lapály, Rapály; Porong (1859), + Porond (1864); + Tarjányi dűllő (1859), + Tarján dűllő (1863), + Tarján dűllő (PESIY), Tarján.

A hangalaki változatok között a sajátos nyelvjárási alakokat (í-zés, zárt e, diftongusok stb.) nem sorolom ide.

Kevés a jelölt és jelületlen kapcsolátú névváltozások száma: + Papere hátja (1845), + Papere hát (1859), (1863), + Papér hát (1863); + Pünkös Java (1845), Pünkös-d-tó (1859). Pynkusd formában 1256-ból Györffy György feltünteti (i. m.).

A jelölt és jelületlen változat néhányszor -i képzős változatban él együtt. Ezek a változatok valószínűleg úgy keletkeztek, hogy a településnevek analógiájára a határnevekhez is hozzájárult az -i képzős megkülönböztető elem egyébként is nagyon gyakori a szőlősi nevekben. + Aranyos erdő (1854, 1859), Aranyosi-erdő (1864); + Busznyák halom dűllő (1859), + Busznyák halmi dűllő (1864); + Kiss Szilvölgy dűllő (1859), +

Kis Szilvölgyi dűllő (1871); + Tarjányi dűlő (1859), + Tarján dűllő (1863).

Kevés a képzős és képző nélküli változatnak egymás melletti használata is: + Cserjés (1863), Cserje (1863).

Valószínűleg az -at, -et képző elavulásával függ össze a név változata az alábbi nevekben: + Táglát hát (1863), + Taglat hát (1845), + Táglás hát (1863), + Taglás hát (1863).

A -d képzős változatra két név található, a történeti adatok korában azonban egy évszázadnyi különbség van: + Kis Aszód Ér (é. n. Régi térképek a XVIII. századból H. m. Lt.), + Kis Aszó ér (1845); + Nagy Aszód Ér (é. n. Régi térképek a XVIII. századból. H. m. Lt.), + Nagy Aszó Ér (1845).

Meghatározó elemként a rövidebb és hosszabb alak egymás mellett egyaránt előfordul: Dög-Tisza, Döglött-Tisza; Domaháza (1427), + Dumánháza (1482); + Kalmár Jánosné köze (1864), Kalmár köz; + Határbeli csúcs dűllő (1864), + Határ dűllő (1864).

A nevek változásának forrásaként megtalálható a többtagú nevek rövidítése. A többtagú név utótagja kiesik, a név egytagúvá válik, az eredetileg meghatározó elem veszi át mindkettőnek a szerepét, akárcsak a köznévi jelentéstapadásnál. A rövidült alak s a teljes név névváltozatként sokáig egymás mellett élt vagy él (Döglött-Tisza, Döglött stb.).

A névváltozatok nagy csoportja a föld változatos, más-más szempontú megnevezése alapján született. Ha valamely tájrész megnevezésére új névadó indíték merül fel, akkor újabb nevet ad a közösség, s a két vagy több név együtt él, írásban is használják valamennyit. Ezek jellegükben eltérnek az eddig tárgyalt nevektől, de mégis változatok azon az alapon, hogy egy tájrésznek két vagy több együtt élő megnevezései. Ezt a jelenséget nevezi INCZEFI egy nyelvben jelentkező párhuzamos névadásnak (Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Budapest, 1970. 60). Az ilyen változatok keletkezésének oka a legtöbb esetben a tájváltozás, ritkábban a birtokosváltozás (esetleg a kettő együtt), a táj és az ember kapcsolatának a változása, a dűllővel kiegészített neveknél a hivatal hatása. Egyes esetekben különösebb ok ma már fel sem deríthető.

A nevekkal itt csak egy évszámot írok ki, vagy ugyanazt az évet, vagy pedig azokat az éveket, amelyek legközelebb vannak egymáshoz: Aranyosi-átjáró, Aranyosi-járó, Aranyosi-rámpa (ez a változat valamennyi átjáró névben megtalálható); Aszói-út, Vonal-út; + Csali (1840), + Becsali kocsmá (1840); + Csapó (1859). Megjegyzendő, hogy ezen a helyen korábban egy Kicsapó-fok elnevezésű árok volt. + Káposztás (1880); + Busznyák dűlő (1859), + Busznyák halom dűllő (1859); Csontos (1859), Csontos-part; Gyep, Nagy-Gyep, Csorda-Gyep; Csorda járás, Csürhe járás; Cső (1859), + Csüllő erdő (1859), Oszkár; + Komjáthy (1359), Domaháza (1427), + Domaháza (1482), Domaháza (1476; 1866); Első-dűlő (1886), Innekső-dűlő, Innenső-dűlő; egyesek szerint volt Koldús-dűlő neve is. Falu földje, Sziget, Nagy-Sziget, + Sziget hát (1846); + Gellért Dűllő (1859), Gellért (1859); + Gellérthát (1863), + Gellértháti dűlő (1863); Gólyaház, Révház; + Göbe hát (1859), + Göbehát kaszáló (1859), + Göbe kaszáló (1865); + Halászi út (1865), Tóth Pista útja; + Halsózó tó (1859), + Halsózó (1864), + Úsztató (1864), + Juhúsztató (1885); + Kender Tó (1845), + Kenderáztató (1859), + Kenderáztató Szartos (1859), + Szartos (1859), + Szartos víz (1863), + Kenderáztató fenek (1863), + Kenderáztató víz (1863); Tiszagát (1864), Védgát (1865), Gát; Kereszt-gát (1863), Levente-föld; Kis-Aszód-hát (1865), Kis-Aszód-part (1865); Cserje (1863), + Cserjés (1863), + Cserjés dűlő (1884), Kis-Nyilas (1886); + Kis Sziget part (1846), Kis-Sziget (1863); + Kis sziget szőlő (1878), Sziget-szőlő (1879); + Kis Szilvölgy (1865), + Kis Szilvölgy dűllő (1871); Levente tér, Szobor tér, Szabadság tér; + Nagy Jenő szőlője, Domaházi-szőlő; + Nagy Ráta (1863), Nagy-Nyilas (1886); + Nagy Szilvölgy (1859), + Nagy Szilvölgy dűllő (1861); Szőlő (1859), + Szőlő dűllő (1893), Nagy-Szőlő (1859); Páncélos (1871), + Páncélos dűllő (1883); + Pap ere hát (1859), + Pap ér köz (1859), + Pap ere zug (1863); Pap Miklós-dűlő (1859), + Pap Miklós (1863), + Pap Miklós féle dűllő (1863); Porong (1859), + Tisza Sziget (1863), + Tisza szigetPorond (1865), + Porong sziget (1870), + Peres Sziget (1785); + Rókás dűllő (1859), Rókás (1863); + Rókás farka dűllő (1859), + Rókás Farka (1865); + Rókás csárda (1863), + Rókás kocsmá (1864); Sásas-hát (1859), + Sásas háti legelő (1859); Sulymos köz (1859), Sulymos-zug (1863), + Sulymos Szög (1884); + Tarján dűllő (1859), Tarján (1863); Vályogvető-gödör (1859), + Vályoggödör (1865); + Jukas halom dűlő

(1859), + Lyukas halom (1859), + Julkashalom dűlő (1874); + Gellért háti legelő (1859), Kender-föld (1885).

Külön figyelemre méltó az ér, fenék, fertő, fok, lapos, tó alapelemű nevek alakulása. Ezért ezeket külön csoportba szedtem. Az azonos objektumra vonatkozást itt is az előbbieket szerint jelölöm. + Balázs halmi tó (1859), + Balázs tó (1865), Balázs-fertő (1864); + Borjú sziget tó (1863), + Nagyborjú sziget lapos (1863); Csontos-lapos (1859), + Csontos lapos tó (1863), + Csontos völgy (1863), + Csontos Tó (1863). Ez a terület ekkor közlegelő. + Fertő tó (1859), + Rókás fertő (1869). + Rókás tó (1859), Rókás-lapos (1876); + Gellért tó (1859), + Nagy Gellért tó (1859), Gellért-lapos (1865), Gellért; + Halászó tó (1859), + Halászó fenék (1863); + Nagy Aszód Ér (é. n.), + Nagy Aszó ér (1859), + Nagy Aszó tó (1859), Nagy-Aszó (1859), Aszó-lapos (a "Nagy Aszó ér 1863-ban első osztályú szántónak becsültetett"). (Fekete Péter: Tiszaszőlős földrajzi nevei. Kézirat. Továbbiakban, F. P.: i. m.); + Kis Aszód Ér (é. n.), Kis-Aszó-lapos (1859), + Kis Aszó ér (1865); + Kis fok lapos (1859), + Kis fok ere (1886); + Lippai ér (1863), + Lippai lapos tó (1863), + Lippai fenék (1883), Lippai-lapos (1886), + Lippai tó (1886). Minden esetben a telkesek legelője (L.: F. P.: i. m.). Ökör-tó-lapos (1859), Ökör-tó (1863); + Sásas fenék (1859), Sásas lapos (1863), + Sásas tó (1863). Minden esetben legelőnek minősítik (L.: F. P. i. m.). + Nagy Gyékényes (1859), + Nagy Gyékényes tó (1863); + Rendes ér (1854), + Rendes fok (1859), + Rendes (1863); + Sebes fok (1863), + Sebes víz (1863); + Szőlősi morotva (é. n.), Sirok (1863), Sirok-lapos (1859), + Sirok tó (1859), + Sirok dűllő (1897). Györffy Györgynél 1256-ból Syrok (i. m.). A terület 1859-ben és 1863-ban közlegelő és terméketlen. 1878-ban vízállás, később szántó (L.: F. P.: i. m.). Sós fertő (1859), + Sós Fertő tó (1863), + Sóstó (1863). Valamennyi esetben legelő (L.: F. P.: i. m.). + Sulymos tó és vize (1864), + Sulymos tó (1859), + Sulymos víz (1863), Sulymos tó medre (1864), Sulymos tó (1865), Sulymos, Sulymos-lapos; Szil-völgy (1859), + Szilvölgyi tó (1859), Szilvölgy-lapos (1859); Tajbok-tó (1854), Tajbok (1863), Tajbok-lapos (1882); Tó (1863), + Tó lapos tér (1863), + Tófenék (1893), Gyalogföld; + Tökös Tó (1845), Tökös-fenék (1859), Tökös-lapos.

A nevek arról tanúskodnak, hogy a táj változása a nevek változását

előidézi. Az új és a régi nevek egymás mellett élnek, van mikor együtt alkotnak új nevet (Ükörtyó-lapos stb.).

A nevek vizsgálatakor számos példát találtunk a jelölésváltozás különböző formáira. Ezeket részletesen nem elemzem, a jelölésváltozás legjellegzetesebb formáira utaló példákat azonban felsorolom. A jelölésváltozás Tiszaszőlősön nagymértékben összefügg a vízrajzi helyzet és a térszínforma változásával. Ahogy a régi állapot megváltozott, az egyes nevek jelölése fokozatosan kiterjed a szomszédos területeknek egyre nagyobb részére, ez pedig azzal járt, hogy más nevek által jelölt terület leszűkült, vagy az eredeti név teljesen kihalt. Néha a közismert nevet a táj megváltozásával egy másik tájrész jelölésére vitték át.

Jelöléstágulás

Aranyos. -- Eredetileg a Tisza partja melletti terület. Ma nagy határrész, a régi, kihalt Halászó-fenék, Czeglédi-hát, Göbe, Szartos stb. nevek által jelölt területek összefoglaló neve. Újabban egyre jobban a mellette levő Sulymos területére is értik.

Aszó. -- A Kis-Aszó, Nagy-Aszó és a területükön levő erek, háta (Aszó-part, Aszó-hát stb.) összefoglaló neve. Eredetileg két eret jelölt: Kis-Aszó-ér, Nagy-Aszó-ér.

Busznyák. -- A Busznyák-halom és a halom körül levő nagy határrész.

Csontos. -- Eredetileg háttas területet jelölt Csontos-part néven. Ma az eredeti háttas terület és a mellette levő lapos is (Csontos-lapos, Csontos-part stb.).

Csú. -- Eredetileg a határ legtávolabb fekvő részén levő erdő, a Csüllő erdő. Ma jóval nagyobb területnek, egy igen nagy határrésznek a neve.

Dunakunyhó. -- Ma már a régi kunyhó (halásztanya) körüli terület jelölőjévé vált.

Göbe. -- Eredetileg egy érnek a neve, később az ér melletti hátat is

jelöli. Ma már nem ismerik, csupán a Göbe-járó névben él, a terület neve pedig Aranyos (l. ott).

Határ-fenek. -- Eredetileg a külterület határa melletti fenék. Ma már a mellette levő, alig észrevehető hát is. Felváltva használják a Határ-hát névvel, amely szintén jelöli a feneket is.

Határ-hát. -- L. Határ-fenek.

Oszkár. -- Korábban tanyának a neve. Ma a tanya körüli nagy határrész, másik nevén Csú. A két név egymás mellett él.

Ükör-tó. -- Ma az Oszkár melletti nagy határrész. A korábbi tó helyén levő fenékszerű hajlatnak (külön neve Ükör-tó-lapos), valamint a mellette levő nagy háttas területnek a neve.

Pap ere. -- A régi patakmederre emlékeztető hajlatnak és a mellette levő háttas területnek, valamint a korábban Kis-Pap ere név által jelölt határrésznek a neve.

Pünkösdtó. -- Az eredeti tó (ma nagy, széles lapos, tavasszal sokszor vízállás) és a mellette levő háttas terület.

Rókás. -- A korábban több név által jelölt (tó, fertő, lapos, hát, halom, farka) nagy határrésznek összefoglaló neve.

Sirok. -- Korábban tó, lapos. Ma a mellette levő háttas terület is.

Sulymos. -- Eredetileg félkör alakú tó. Ma a régi tó zuga (Sulymos-zug) és a körülötte levő nagy terület is. (L. Aranyos.)

Tajbok. -- Ma egy régi tónak (Tajbok-tó) és a későbbi laposnak (Tajbok-lapos), a mellette levő háttasnak és a határrész keskeny nyúlványának (fark) a neve.

Tó. -- Ma a régi tó melletti Farkas--szigetnek is a neve.

A jelöléstágulás példával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a mai állapot és a múlt századi levéltári anyag (iratok, térképek) alapján így kell minősíteni. Mindenképpen meg kell azonban azt is állapítani, hogy ha történetileg régibb korokra tekintünk vissza, akkor a differenciálás és integrálódás tárgyi-névtani tendenciák nyomait is tetten lehet érni.

A mai Pünkösdtó 1256-ban Győrffy Györgynél Pynkusd, a Sirok pedig Syruk (l. i. m.). Elképzelhető így, hogy a felsorolt nevek egyike-másika valamikor egy terület összefoglaló neve volt (Rókás, Tajbok stb.), s a

hasznosítás, később a művelés intenzitásának növelése során alakultak ki az egyes kisebb részek külön megnevezései (Rókás-hát, Rókás farka stb.), majd az újabb irányú, térszínforma változások (l. előbb) következtében bekövetkezett a jelöléstágulás;

A néhány jellemző példa vizsgálata azt mutatja, hogy Tizzaszőlősen a határ változásának következményeként a jelöléstágulás nagy mértékben érvényesült, aminek a következménye igen sok név kihalása volt.

ABSTRACT: (The changing of the geographical names in Tizzaszőlős) The study, using up the total (both present and historic) vocabulary of the geographical names in a village called Tizzaszőlős, examines the variants and the changes of the names motivated by the social activity and remaking of nature.

The author compared the names of his native land with the manuscripts, historical maps and archivalia after the experiences and researches of his own. The ample sources made it possible to analyse a great number of geographical names. We can watch the co-existence and the struggle of the variants with the final triumph of one of them.

